

KIBRIS SALAMİS'TEN SON DÖNEM KAZILARINDA BULUNMUŞ KLASİK ÇAĞ HEYKELLERİ

Erhan ÖZTEPE

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs • Salamis • Klasik • Heykeltıraşlık • Kireçtaşı

Keywords: Cyprus • Salamis • Classical • Sculpture • Limestone

“Bu çalışma Prof. Dr. Volker Michael Strocka'nın
69. Yaşgününe Armağandır”

Özet

1999-2000 yıllarında Kıbrıs Salamis *agora*'sında yürütülen çalışmalar sırasında bu makalede konu edilen iki kireçtaşı heykelcik parçası gün ışığına çıkarılmıştır. Heykelcik parçalarından ilki giyimli bir erkek figürüne ait gövde parçasıdır. Diğer heykelcik parçası ise çelenkli bir erkek başıdır. Erkek figürüne ait gövde parçası üzerinde figürün taşıdığı *himation*'a ait diagonal yüzeyel kıvrımlar izlenmektedir. Vücut parçasının sol tarafında görülen dikey çizgi grubu sol elde tutulduğu anlaşılan kuşun kuyruk kısmına ait olması gereken izlerdir. Voni ve Kourion örneklerinin bize gösterdiği gibi sol elde tutulan kuş bir güvercin olmalıdır. Paris, Voni, Mersinaki ve Kourion'daki benzer heykelciklerle yapılan kıyaslamalar neticesinde Salamis'te bulunmuş olan kireçtaşı heykelcik gövdesinin sol elinde kurbanlık kuş tutan giyimli bir erkek figürünü temsil ettiği anlaşılmaktadır. Benzeri heykelciklerin gösterdiği gibi Salamis kireçtaşı heykelcik gövde parçası Kıbrıs Klasik II dönemine, M.Ö. 5. yüzyılın sonu ile 4. yüzyılın başı arasına tarihlendirilebilmektedir.

Salamis'ten genç bir erkeğe ait kireçtaşı baş, Kıbrıs'ın çelenkli erkek heykelleri grubundan bir heykelciğe ait olmalıdır. Başın üzerinde çift sıra defne yapraklarından oluşmuş bir çelenk taşınmaktadır. Maroni, Potamia, Mersinaki, Kazaphani, Kition ve Kourion'da bulunmuş olan benzer başlar ile yapılan kıyaslamalar Salamis kireçtaşı çelenkli erkek başının Kıbrıs Klasik II dönemine ait olduğunu göstermektedir. Her iki heykelcik parçası da tapınan figürler veya adak heykelcikleri olarak yorumlanabilirler. Salamis heykelcik parçaları bir kutsal alana ait figürler olmalıdırlar ancak bugün için bu heykelcik parçalarının ait olabilecekleri kutsal alana ilişkin herhangi bir bilgi elimizde bulunmamaktadır.

Bu makalenin konusunu oluşturan iki heykel, Kıbrıs'ın en önemli arkeolojik yerleşmelerinden biri olan Salamis antik ken-

tinde yürütülen son dönem kazılarında *agora* alanında gün ışığına çıkarılmıştır. Kireçtaşı heykelcik gövde parçası *agora*'da 1999 yılın-

da gerçekleştirilen A sondajında ele geçmiştir¹. Kireçtaşı heykelcik başına ise 2000 yılında *agora* alanında yürütülen çalışmalar sırasında yüzeyde rastlanılmıştır.

Makalenin konusunu oluşturan eserlerden ilki kireçtaşından boyun ve baş kısmı ile gövde alt kısmı kırık ve eksik olan giyimli bir erkek heykelciğine ait gövde parçasıdır. Salamis Kazısı Sal 99/26 envanter numaralı heykelcik gövde parçası 16,1 cm yüksekliğe, 9,5 cm genişliğe ve 4,6 cm derinliğe sahiptir. Korunan parça üzerinde yalnızca bir *himation*'a ait kıvrımlar görülmektedir. Gövde parçası üzerinde vücudun sol tarafına doğru çekilerek gerilen kumaşın yüzeyinde derin olmayan çizgiler izlenebilmektedir. Gövdenin sol yan tarafında aşağıya doğru dökülen kumaş kenarının üzerinde olasılıkla bir kuşun kuyruk tüyleri kısa çizgiler halinde betimlenmiştir. *Himation*'un üst ve alt bitimlerine ilişkin detaylar korunmamıştır. Heykelcik gövde parçası oldukça yassı sayılabilecek bir hacimliliktedir.

Salamis'ten heykelcik gövde parçası üzerinde *himation*'un vücudu sıkıca saran, derin olmayan çizgisel hatlarla verilmiş olan kıvrımları Paris'te özel bir koleksiyonda korunmakta olan erkek heykelciğindeki kıvrımlarla kıyaslanabilir² (Res. 1). Kıbrıs-Klasik I dönemi içerisine, M.Ö. 5. yüzyılın 3. çeyreğine tarihlendirilen Paris'teki heykelcikte de vücudu saran giysinin yüzeyinde yukarıya doğru çekilen çizgisel hatlar görülmektedir³.

Salamis ve Paris örneklerinde birbirini andıran giysiler söz konusu olup kumaş yüzeyindeki kıvrımların şeması da benzeşmektedir. Üst giysinin kıvrımlarının benzer bir şemaya sahip olduğu diğer bir örnek ise Voni'de bulunmuş olan kireçtaşı rahip heykelciğidir⁴. Kıbrıs-Klasik II sonu ile Kıbrıs-Hellenistik I dönemi başı arasına tarihlendirilen Kition'dan 417 numaralı heykelcik Paris ve Voni'deki örnek ile genel anlamda benzeşmesine karşın kıvrım şemasının kumaş yüzeyinde uygulanış biçimiyle Salamis örneğinden ayrılmaktadır⁵. Kition heykelciğinde giysinin kıvrımları çaprazvari bir biçimde ancak birbirine paralel sayılabilecek bir şekilde yukarıya doğru yönelmektedirler. Giysinin kıvrımları bir merkeze doğru çekilerek toplanmamaktadır. Kıbrıs-Klasik II sonu ile Kıbrıs-Hellenistik I dönemi başı arasına tarihlendirilen Mersinaki'den 856 ve 948 numaralı kireçtaşı heykelciklerde üst giyside görülen kıvrım şeması Salamis örneği ile benzerlikler göstermektedir⁶. Her iki Mersinaki heykelciğinde de giysinin çizgisel betimlenmiş olan kıvrımları çaprazvari bir biçimde vücuda yapışık sol kolun altına ve yukarıya doğru yönelmektedir. Salamis'ten bulunmuş olan gövde parçası ile kıyaslanabilecek diğer örnekler arasında Kourion'dan birbirine benzeyen giysiler taşıyan iki kireçtaşı heykelcik de yer almaktadır. Kıbrıs-Klasik I dönemi içerisine tarihlendirilen Kourion 13 numaralı heykelcikte giysinin

¹ Salamis agorası A sondajında yürütülen çalışmalar sırasında -2,15 m seviyesinde ele geçen gövde parçasının yanısıra çok sayıda sikke ve bir taş ağırşak da gün ışığına çıkarılmıştır. Eserlerin yayınlanmasına izin veren Salamis Kazısı Başkanı Prof. Dr. Coşkun Özgünel'e bu satırlarda teşekkür ederim.

² Cassimatis 1994, 133 vd., lev. 41 özellikle a, e ve g.

³ Makale içeriğinde tartışılan eserlerin tarihlendirilmesi için kullanılan Kıbrıs adasının kronolojik dönemlerinden Kıbrıs-Arkaik II dönemi M.Ö. 600-475,

Kıbrıs-Klasik I dönemi M.Ö. 475-400, Kıbrıs-Klasik II dönemi M.Ö. 400-325 ve Kıbrıs-Hellenistik dönemi ise M.Ö. 325-150 yılları arasını kapsamaktadır. Kıbrıs kronolojisine ilişkin olarak bkz. Karageorghis 1982, 9-10; Fahy-Robertson 1986, 7.

⁴ Ohnefalsch-Richter 1893, 328 vd., lev. 41,1; Cassimatis 1994, 138, lev. 42d.

⁵ *SCE* III, 45, no. 417, 59, 72, lev. 29,2; Cassimatis 1994, 136, lev. 42a.

⁶ *SCE* III, 367, 371, 382, no. 856, 948, lev. 133.

yukarıdan aşağıya doğru düz biçimde inen çizgisel kıvrımları Salamis örneğinden farklıdır⁷. 14 numaralı heykelcikte ise üst giysinin kıvrımlarının vücudun sağ tarafından soluna, yukarıya doğru diagonal bir biçimde yönelmesi Salamis'ten giyimli heykelcik gövde parçasına benzerlik göstermektedir⁸. Paris ve Voni örneklerinden yola çıkılarak Salamis'ten ele geçmiş olan gövde parçasının altta uzun bir *chiton* ve onun üzerinde *himation* taşıyan bir erkek heykelciğine ait olduğu söylenebilir⁹. Ancak *himation*'un üst kenarının nasıl bittiğini söyleyebilmek parçanın korunmamış olması nedeniyle mümkün değildir.

Heykelcik parçası üzerinde dikkati çeken diğer bir detay giysinin sağ yan tarafında birbirine paralel dikey çizgilerdir. Kısa dikey çizgiler Kıbrıs'ın kireçtaşı heykeltıraşlık eserlerinden tanıdığımız kadarıyla sol elde tutulan bir kuşun kuyruk kısmına ait izlerdir (Res. 2). Bu ayrıntı ile ilgili en güzel karşılaştırma örnekleri Paris'teki özel koleksiyondaki erkek heykelciği ve Voni'de bulunmuş olan rahip heykelcikleridir¹⁰. Kourion'dan iki kireçtaşı giyimli erkek heykelciği ile İstanbul Arkeoloji Müzesindeki iki büyük boyutlu kireçtaşı heykel de bize bu detay konusunda bilgi vermektedir¹¹. British Museum'daki Kıbrıs eserleri arasında 15 ve 16 numaralı tipler olarak değerlendirilen gruba ait heykelcikler arasında da sol elinde kuş tutan ör-

nekler bulunmaktadır¹². Tüm örneklerde kanatlarından kavranmış olan bir kuş sol elde tutulurken New York Metropolitan Museum'daki Cesnola koleksiyonunda yer alan bir heykelde kuş istisnai bir biçimde sağ eldedir¹³. Voni ve Kourion örneklerinin de gösterdiği gibi bu kuş olasılıkla bir güvercindir¹⁴.

Heykelcik parçasının giyimi ile ilgili mevcut örnekler dikkate alındığında *chiton* ve *himation*'dan oluşan iki giysiye sahip heykelciklerin tek tip giyim modelini yansıtmadıkları çeşitli tiplerin var olabileceği görülmektedir¹⁵. Giyimli bir erkek heykelciğine ait gövde parçasının sol yan tarafında takip edilebilen izlerin de bir güvercinin varlığına işaret ettiği düşünülürse Salamis *agora*'sında gün ışığına çıkarılmış olan gövde parçasını tamamlamak olanaklıdır. Çift giyimli, sol elinde kanatlarından kavranmış kurbanlık güvercini taşıyan bir erkek heykelciğine ait olması gereken gövde parçası için beklenebilecek diğer bir detay ise sağ elde bir tütsü kabının taşınmasıdır¹⁶. Kurban edilecek kuşun kanatlarından kavranılacak tarz-daki tutuluşu mevcut örneklerden bildiğimiz kadarıyla dikkat çekici bir biçimde M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren başlamaktadır¹⁷. Salamis'te bulunmuş olan heykelcik gövde parçası üzerinde sola, yukarıya doğru çekilen üst giysinin kıvrımlarının yüzeysel ve çizgisel olarak betimlenmiş olması dikkat çekicidir. Keski ile derin olmayan ince çizgi-

⁷ Hermary 1996, 144 vd., Kat. no. 13, lev. 38,1-4 (M.Ö. 450-440).

⁸ Hermary 1996, 145, Kat. no. 14, lev. 38,7-10 (M.Ö. 5. yüzyılın 3. çeyreği).

⁹ Ohnefalsch-Richter 1893, lev. 41,1, 42,7; Cassimatis 1994, lev. 41a-g.

¹⁰ Cassimatis 1994, 133 vd., lev. 41 özellikle a, c, e, g; Ohnefalsch-Richter 1893, 328, 330, lev. 41,1-2,7,9.

¹¹ Kourion: Hermary 1996, lev. 38,1, 3, 7, 10; İstanbul: Ergüleç 1972, lev. 39,2, 41,1.

¹² Pryce 1931, 52 vd., no. C 112, 114, 118, 124, 128, 131, 136, 159, Res.74, 75, 77, 81, 84, 86, 89, 100.

¹³ Myres 1914, 161, 165, no. 1076.

¹⁴ Ohnefalsch-Richter 1893, 328, lev. 41,1-2, 7, 9; Hermary 1996, 144, lev. 38,1.

¹⁵ Cassimatis 1994, 135 vd.

¹⁶ Ohnefalsch-Richter 1893, 328.

¹⁷ Cassimatis 1994, 134 örnek olarak bkz. Ohnefalsch-Richter 1893, 328, 330, lev. 41,1-2,7,9 (Voni); SCE III, no. 308+21, 251+14, lev. 20,1 24,1 (Kition).

sel hatlar halinde giysi kıvrımlarının verilmesi Kıbrıs'ın doğusunda faaliyet gösteren ustaların bir işareti olarak görülürken, bu durum Salamis, Kition ve Lefkoniko gibi merkezlerde karşımıza çıkmaktadır¹⁸.

Salamis *agora*'sında bulunmuş olan heykelcik gövde parçasının tarihini özellikle benzer kıvrım şemasına sahip Paris ve Voni örnekleri M.Ö. 5. yüzyılın sonuna doğru çekmektedir. Ancak Mersinaki'den iki heykelciğin üst giysilerindeki kıvrımlara olan benzerlikler de heykelcik parçasının M.Ö. 4. yüzyılın içine tarihlendirilebileceğini göstermiştir. Sonuç olarak tüm kıyaslanan örneklerin ışığı altında Salamis'te bulunmuş olan heykelcik parçasının tarihlendirilmesindeki üst sınır Kıbrıs-Klasik I dönemi sonu olmalıdır. Mersinaki örnekleri ile olan benzerlikler bakımından da tarihlendirmedeki alt sınır Kıbrıs-Klasik II sonu veya biraz sonrasıdır. Heykelcik gövde parçası için en uygun tarih M.Ö. 5. yüzyılın sonu ile 4. yüzyılın başı arası, Kıbrıs-Klasik II dönemi gözükmektedir.

Burada sunulan çalışmanın konusunu oluşturan diğer eser, boyun kısmı ile birlikte korunmuş olan kireçtaşından genç bir erkeğe ait heykelcik başıdır. Salamis Kazısı Sal 00/170 envanter numaralı kireçtaşı baş 10,9 cm yüksekliğe, 7,4 cm genişliğe ve 6,8 cm derinliğe sahiptir. Başın üst ve arka kısmı düz olarak tasvir edilmiştir. Saçlar alın üzerinde kısa ve çizgisel olarak betimlenmiştir. Alın üzerindeki saçların detayları yıpranma nedeniyle bozulmuştur. Oval formlu yüzün detaylarında kırılmalar ve aşınmalar mevcuttur. Gözlerinin şekli iç tarafta burun ile saçların birleştiği yerde köşelidir. Dudakları hareketsizdir. Başın üzerinde bir dalın üzerine yerleştirilmiş defne yapraklarından oluşan bir çelenk taşınmaktadır. Defne yaprakları

kulakların hemen gerisinden itibaren başın ön kısmına doğru dizilmeye başlamıştır.

Kireçtaşından genç erkek başı Kıbrıs adasında çeşitli merkezlerden tanıdığımız örnekler ışığında değerlendirilebilir. Çelenkli erkek başları grubuna dâhil edilebilecek eserde başın üzerinde yapraklardan oluşturulmuş bir çelenk taşınmaktadır (Res. 3-6). Kıbrıs'ta başlarında çelenk taşıyan erkek heykelleri M.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısında konik şapkalı tiplerin yerine geçerek büyük bir grup olarak ortaya çıkmış gözükmektedirler¹⁹. Söz konusu kireçtaşı erkek heykellerinde çelenklerin çok farklı tiplerde betimlenmiş oldukları görülmektedir²⁰. Salamis kireçtaşı erkek başındaki çelenkte, üstte ince bir dalın etrafına dizilmiş ve uçları yukarıya bakan defne yaprakları görülür. Başın yan tarafında uçları düz bitimli gözükken yaprakların uç kısımlarının başın üzerine doğru kıvrıldığı anlaşılmaktadır. Altta ise yüzeydeki bozulmalar nedeniyle belli belirsiz bir sıranın daha varlığından söz edilebilir. Alt sıradaki yaprakların cinsi konusunda kesin bir yorum yapabilmek güç gözükmektedir. Başın ön tarafındaki izlerden uçları aşağıya bakan yaprak sırası kısmen izlenebilmektedir. Çelengin başın ön tarafında muhtemel birleşme yeri alın kısmının üzerindedir. Ön taraftaki bu birleşme yerinin alın, burun ve çene hattından oluşan başın merkezi aksına uygun bir biçimde yerleştirilmiş olduğu görülür. Çift yaprak sıralı çelenkte alt ve üst sıradaki yapraklar kulakların hemen gerisinden başlayıp başın sağından ve solundan alın üzerindeki merkeze ulaşarak bir simetri oluşturmaktadırlar. Salamis'ten bu kireçtaşı

¹⁸ Cassimatis 1994, 137.

¹⁹ Pryce 1931, 59; Sørensen 1994, 83; Mylonas 1999, 137.

²⁰ Kıbrıs kireçtaşı çelenkli erkek başlarının tipleri hakkında bkz. Pryce 1931, 44 vd. özellikle 48 vd. tip 15'den itibaren; Cassimatis 1982, 156 vd.; Sørensen 1994, 83 vd.; Mylonas 1999, 135 vd.

başta da görülen çift yaprak sıralı çelenkli heykeller Kıbrıs kireçtaşı heykeltraşlığında pek çok örnekle tanınan bir gruptur²¹.

Salamis kireçtaşı heykelcik başı Voni'deki Apollon kutsal alanından ele geçmiş olan rahip heykellerinden ikisinin başına bazı detaylar bakımından benzerlikler gösterir²². Salamis ve Voni'de ele geçen başlarda ovalleşen yüz, göz yüzeyinin geniş tutulması ve burun ile kaşın birleşme yerinin köşe yapacak biçimde tasvir edilmesi gibi detaylar birbirine benzeşmektedir. Alın üzerindeki saçların ve çelenklerin detaylarının tasvir edilmişinde de paralellikler bulunmaktadır. Her iki merkezde bulunmuş olan başlarda yüzün çevresinde saçlar iki kulağın arasındaki alanda ve alın üzerinde şematize kümeler şeklinde düzenlenmiştir. Başın üzerinde kenarlardan merkeze doğru ulaşan ve uçları yukarıya doğru bakan defne yapraklarından oluşan bir çelenk taşınmaktadır.

Salamis *agora'sı* yüzey buluntusu olan baş ile Brock Üniversitesi koleksiyonundaki 144 numaralı baş arasında saçın alın üzerindeki düzenlenişi ve defne yapraklarından oluşan çelenk gibi detaylar ele alındığında bazı benzerlikler görülebilir²³. Çelenk üzerine eğimli yerleştirilmiş, yukarıya doğru çevrilmiş ve uçları düz betimlenmiş yapraklar her iki başta da ortaktır. Koleksiyondaki genel olarak aynı özelliklere sahip diğer bir kireçtaşı erkek başı, köşeli yüz yapısı ve saçın alın üzerindeki düzenlemesindeki farklılıkları ile Salamis örneğinden ayrılır²⁴.

Kıbrıs'ta Pierides koleksiyonundaki kireçtaşından çelenk taşıyan bir erkek başı genel özellikleri ile Salamis başına yakındır²⁵. Koleksiyondaki erkek başının defne çelengi Salamis'teki başın çelengi ile karşılaştırılabilir. Ancak hafif gülümse ifadesi, badem biçimli göz yapısı ile saçların alın üzerinde çift sıralı çözülmüş boncuk dizisi şeklindeki düzenlemesi koleksiyondaki erkek başını zamansal olarak Salamis örneğinden daha önceki bir dönem olan Kıbrıs-Arkaik dönemine götürmektedir.

Viyana'da Kunsthistorisches Museum'daki Kıbrıs koleksiyonunda yer alan kireçtaşı erkek başlarından biri genel olarak Salamis başı ile kıyaslanabilir gözükmektedir²⁶. Ancak Viyana'daki kireçtaşı başta ağzın gülümseye işaret eden biçimdeki hafif açıklığı, badem biçimli gözleri, alın üzerindeki stilize dört sıra halinde verilmiş olan saçları gibi detaylar Salamis başında görülmez. İki baş arasındaki en önemli benzerlik ise özellikle başın üzerinde taşınan çelengin yapraklarının betimlenişindeki yakınlıktır. Ancak genel olarak yüz detaylarının tasvir edilmesinde Kıbrıs-Klasik I dönemine, M.Ö. 5. yüzyılın ortasına tarihlendirilen Viyana başı Salamis başına göre birazcık daha erken özellikler göstermektedir.

Maroni'de Hellenistik döneme ait bir kutsal alandan ele geçmiş olan kireçtaşından erkek başı saçların alın üzerindeki düzenlemesi ve defne çelengi ile tıpkı Salamis başı gibi çelenk taşıyan heykelcikler grubuna aittir²⁷. Ancak ovalleşen yüz formu ve gözün şekli ile M.Ö. 3. yüzyılın başı verilen

²¹ Çift yaprak sıralı çelenkler için bkz. Cassimatis 1982, 157 vd. (Cassimatis Tip III); Mylonas 1999, 138 vd.

²² Ohnefalsch-Richter 1893, 327 vd., lev. 41.1-3; Cassimatis 1994, 138, lev. 42d.

²³ Fahy-Robertson 1986, 33 vd., no. 144, resim s. 64'de (Kıbrıs-Klasik II).

²⁴ Fahy-Robertson 1986, 34, no. 145, resim s. 64'de (Kıbrıs-Klasik II).

²⁵ Karageorghis 1975, 146, no. 95 M.Ö. 5. yüzyılın 1. yarısı Kıbrıs Arkaik II dönemine ait olmalıdır.

²⁶ Bernhard – Walcher et al. 1999, 179, 183, no. 85.

²⁷ Cadogan 1983, 156, lev. 22,7.

Maroni'den erkek başı Salamis başına göre daha geç bir tarihten olmalıdır.

Potamia'daki bir kutsal alandan gün ışığına çıkarılan kireçtaşı başlar ile eserimiz arasında bazı karşılaştırmalar yapmak mümkündür. Normal insan ölçülerinden biraz daha büyük olan, M.Ö. 5. yüzyılın sonu ile 4. yüzyılın başı arasında tarihlendirilen, Potamia'daki 55 numaralı kireçtaşı erkek başı, niteliği ve en ince ayrıntısına kadar verilmiş olan yüz detayları ile Salamis başına göre daha kaliteli bir işçilik sergiler²⁸. Başın üst ve arka kısmı Salamis başındaki gibi düz olarak işlenmiştir (Res. 5-6). Defne çelengi alın üzerinde tek sıra spiral biçimli buklelerden oluşan saç kümesinin üzerine eğimli yerleştirilmiştir. Salamis başındaki yıpranmalar özellikle saçların alın üzerindeki düzenlenişi bakımından Potamia'daki söz konusu bu baş ile detaylı bir kıyaslama yapabileme olanağı vermez.

Potamia'daki kutsal alanda bulunmuş olan kireçtaşı erkek başlarından dördü eğik yerleştirilmiş defne çelengi, ince dal üzerine sıralanmış yaprakların yukarıya dönük uçlarının düz bitimli betimlenmesi, başın tepe ve ense kısmının düz bırakılmış olması gibi detaylar açısından Salamis'te bulunmuş olan heykelcik başı ile kıyaslanabilir gözükmektedir²⁹. Anılan Potamia başları içinde 41 numaralı erkek başı diğerlerine göre yuvarlak-oval arası yüz formu ve yüzün detaylarının betimlenişi ile Salamis örneğine daha fazla yakınlık göstermektedir³⁰. Kalan izlerden anlaşıldığı üzere Salamis başında saçlar alın üzerinde iri perçemler şeklinde düzenlenmiştir ve bu bakımdan Potamia başlarından 145 numaralı başa yakınlık gösterecek nite-

liktedir³¹. Ancak Salamis başında alın üzerindeki perçemler Potamia'dan anılan baştaki kadar yüksek bir sıra oluşturmaz. Yine 128 numaralı başta da kalın saç kümelerin alın üzerinde oluşturduğu çift sıra Salamis başındaki uygulamaya benzemez³². Çift sıralı yaprak dizisinden oluştuğu görülen çelenk tipi de değişiklik gösterir. Mukayese edilebilecek son örnek olan 39 numaralı başta alın üzerinde küçük köşeli parçalar şeklinde düzenlenmiş saç kümesi hem yüksekliği hem de Arkaik dönem örneklerindeki gibi çözülmüş boncuk dizisini hatırlatır biçimi ile Salamis örneğindeki başka bir tarzdadır³³. Anılan son iki başta alın üzerindeki saç kümesinin tasvirindeki farklılıklara karşın defne çelenginin yapraklarının ince dal üzerinde eğimli dizilişlerinde Salamis başına benzerlikler görülebilir. Ancak M.Ö. 5. yüzyıl hatta biraz daha sonrasına tarihlendirilen Potamia başlarının yansıttığı Post-Arkaik özellikler Salamis'ten kireçtaşı erkek başında gözlemlenmemektedir³⁴.

Potamia'dan bulunmuş olan çelenkli kireçtaşı başlar sınıfına ait 156 numaralı baş ile Salamis başı arasında yapılacak karşılaştırmalarda dönemsel değişiklikler rol oynamaktadır³⁵. M.Ö. 3. yüzyıla tarihlendirilen anılan Potamia başında yüz uzayarak belirgin biçimde ovalleşmiştir. Güçlü çene yapısı, göz kapakları ve geniş alını dikkati çekmektedir. Alın üzerinde tasvir edilen saç kümesi yüksekliğini kaybetmiştir. Tüm bu detaylar Salamisli başta rastlanmayan türden ayrıntılardır. Defne çelenginin betimlenişindeki benzerlikler ile başın üst ve arka kısımlarının düz oluşu Salamis örneğinde de gö-

²⁸ Karageorghis 1979, 295, no. 55, 310, lev. 35.

²⁹ Karageorghis 1979, no. 39, 41, 128, 145, lev. 39.

³⁰ Karageorghis 1979, 294, 311, no. 41, lev. 39.

³¹ Karageorghis 1979, 303, 311, no. 145, lev. 39.

³² Karageorghis 1979, 302, 311, no. 128, lev. 39.

³³ Karageorghis 1979, 294, 311, no. 39, lev. 39.

³⁴ Karageorghis 1979, 311.

³⁵ Karageorghis 1979, 304, 311, no. 156, lev. 39.

rülebilir. Ancak Potamia başının diğer detay özellikleri onu Salamis başından zamansal olarak daha geç bir sürece götürmektedir.

Kition'da yürütülen kazılarda gün ışığına çıkarılmış olan pek çok sayıdaki kireçtaşı heykel başı genelde Salamis'ten bulunmuş olan baş ile kıyaslanabilir özelliklere sahiptir. Kition'dan bulunmuş olan başlar arasında Kıbrıs-Arkaik II'nin sonu ile Kıbrıs-Klasik I'nin başlangıcı arasında tarihlendirilen 104 numaralı kireçtaşı heykel başı, gülümseme ifadesi, badem biçimli gözleri gibi yüz detayları ve alın üzerinde saçların stilize biçimde betimlenmesi nedeniyle karşılaştırıldığı Salamis başına göre daha erken bir tarihten olmalıdır³⁶. Kıbrıs-Arkaik II sonu ile Kıbrıs-Klasik I başına tarihlendirilen 432 numaralı baş ise taşınan defne çelengine ait ayrıntılar ve saçların yüzün hemen çevresinde ince çentiklerle tasvir edilmesi bakımından Salamis başı ile mukayese edilebilir³⁷. Ancak hala gülümser biçimli ifadesi, alın üzerinde çok sıralı stilize saç kümeleri gibi detaylar 432 numaralı başı Salamis başından daha erken bir örnek yapmaktadır. İki baş arasında detaydaki ayrılıklardan biri de Kition'daki başın üzerinde taşınan çelengin merkezinin alın, burun ve çene aksına uydurulmamış olmasıdır. Kıbrıs-Klasik I'nin başına ait olması gereken 144+237 numaralı heykelin başı, gülümseme ifadesine sahip hareketli dudakları, iri bukleler halinde tasvir edilmiş saçları ile daha erken bir tarihten gözükmektedir³⁸. Çelengin betimlenişi, başın tepe ve arka kısım-

larının da düz verilmemiş olmasıyla Kition'daki bu baş Salamis başı için erken bir örnek olarak kabul edilmelidir. Kition'un III B heykeltraşlık stiline ait 157 numaralı baş detaylarındaki özensizlikle Salamis başına göre başka bir tarzın temsilcisidir³⁹.

Kıbrıs-Klasik I dönemine tarihlendirilen Kition 417 numaralı kireçtaşı heykelin başı yüz detayları açısından Salamis başı ile kıyaslandığında gözlerin Salamis erkek başından farklı olarak daha badem biçimli olduğu, başın tepe kısmının da doğal yuvarlaklığında verildiği görülmektedir⁴⁰. İki baş arasında detayda görülen diğer bir ayrılık ise Kition başında geride boynun her iki yanından omuzlara dökülen uzun saçlardır. Salamis başında böyle bir detay görülmez. Dudakların ifadesi de her iki başta yaklaşık aynıdır.

Kition'un IV A heykeltraşlık stilini yansıtan ve Kıbrıs-Klasik I evresine tarihlendirilen diğer başlar ile yapılan karşılaştırmalar neticesinde Salamis kireçtaşı erkek başında yalnızca alın üzerindeki saçların kalın kümeler şeklinde betimlenmesinde benzerlikler kurulabilir⁴¹. IV B olarak adlandırılan heykeltraşlık stilini yansıtan başlar arasında ise 274 numaralı baş ile Salamis başı arasında yüzün genel formunda, hareketsiz dudaklarında ve gözlerin tasvirinde bazı ortak özellikler görülebilir⁴².

³⁶ SCE III, 31, no. 104, 72, lev. 16, 4-5.

³⁷ SCE III, 45 vd., no. 432, 72, lev. 16,6 432 numaralı başta göz yüzeyinin 104 numaralı başa göre daha genişlemiş olduğu, badem şekilli göz yapısından uzaklaştığı görülmektedir. Gülümseme ifadesinin de 104 numaralı baştaki kadar etkin olmadığı gözlenir. Bu nedenle 432 numaralı baş Kıbrıs-Arkaik II sonundan ziyade Kıbrıs-Klasik I başına daha yakın gözükmektedir.

³⁸ SCE III, 33, no. 144+237, 57 vd., lev. 19,3,6.

³⁹ SCE III, 34, no. 157, 59, lev. 25,4: Kition heykeltraşlık eserleri III B stili için bkz. SCE III, 59 III B stili özensiz işçiliği, bazı detayların verilmişindeki basmakalıp eğilimler ve yüzeysel betimleme biçimi ile Salamis başının gösterdiğinden daha farklı bir tarzı yansıtmaktadır.

⁴⁰ SCE III, 45, no. 417, 59, 72, lev. 29,5.

⁴¹ SCE III, 44, 49, no. 520+351, 393+404+452, 408, lev. 30, 1-2, 3, 6.

⁴² SCE III, 39, no. 274, lev. 33,3-4.

Kıbrıs'ın kuzey sahilinde yer alan Mersinaki'de bulunmuş olan 817 numaralı baş yüzün formu, hareketsiz dudakları, gözlerin ve alın üzerindeki saçların betimlenişi gibi detaylar bakımından Salamis başı ile benzerlik göstermektedir⁴³. Mersinaki'den 832 ve 1053 numaralı iki kireçtaşı erkek başı hareketsiz dudakları ve gözlerin tasvir edilişi açısından Salamis başı ile kıyaslanabilir⁴⁴. Ancak her iki baş hacimliliğini yitirerek Salamis başına göre çok daha yassı olarak betimlenmiştir. Mersinaki'de IV A olarak adlandırılan heykeltraşlık stiline dâhil olan bu başlarda hem yüzlerde hem de genelde görülen yassılığa Salamis başında rastlanmaz⁴⁵. Mersinaki başlarında farklı olarak yüzler doğal oranlarından çıkarak uzun oval bir form almışlardır. Ancak gülümseme ifadesinin kaybolması, dudakların iki küçük çıkıntı şeklinde verilmiş olması gibi ayrıntılar çerçevesinde Salamis ve Mersinaki başları arasında zamansal bir bağ kurulabilir. Kıbrıs-Klasik II döneminin ikinci yarısı ile Kıbrıs-Hellenistik I döneminin başlangıcı arasındaki bir sürece yerleştirilen IV. Stil Mersinaki kireçtaşı başları detayda gösterdikleri yozlaşmaya göre Salamis kireçtaşı erkek başına göre daha sonraki bir sürece ait olmalıdırlar.

Adanın kuzey sahilindeki Kazaphanı yarınlığında bir Favissa'da bulunmuş olan ve Kıbrıs-Arkaik II dönemine tarihlendirilen 1 ve 17 numaralı kireçtaşı erkek başlarında badem formu gözler, gülümseme ifadesi ve çelenklerin tipleri Salamis başından daha erken bir dönemin özelliklerini yansıtmaktadır⁴⁶. Diğer başlar arasında 86 numaralı baş uzayan yüz biçimi, badem biçimli gözleri,

gülümseme ifadesi ve başın yassılaştıran şekli ile yine Salamis başı için erken bir örnek tir⁴⁷. Kazaphanı'ndan Salamis başı ile benzerlikler bulunabilecek son örnek ise 87 numaralı baştır⁴⁸. Her iki başta da aynı türden çift yaprak sıralı defne çelengi bulunmaktadır. Ancak Kazaphanı'ndaki başta çelengin merkezi alın, burun ve çene aksında değildir. Defne yaprakları daha geniş yüzeyli betimlenmiştir. Her iki baş arasındaki farklılıklar yüz detaylarında da ortaya çıkar. 87 numaralı başta yüz daha ince uzun, dudaklar hareketli, gözler badem biçimlidir. Bu ayrıntılar Salamis erkek başı için erken özellikler olarak gözükmektedir.

Kourion'dan M.Ö. 5. yüzyılın ortasına tarihlendirilen 11 numaralı kireçtaşı erkek başı, oval yüz formu, badem biçimli gözleri, hareketli dudakları ve saç stili ile Salamis başına göre daha erken bir dönemendir⁴⁹. İki baş arasında benzerlik kurulabilecek en önemli detay çelenktir. İyi korunmuş durumdaki Kourion VLS 53 numaralı kireçtaşı baş çift sıra yapraklı defne çelengi ile Salamis başındaki çelengin olası formu hakkında bize bilgi verebilecek bir örnektir. Defne çelenginde çift yaprak sırasının başın kenarlarından başlayıp alın kısmının üzerindeki merkeze doğru dizildiği görülür. Yaprakların yukarı ve aşağıya bakan uç kısımları sivri değil düz bitimlidir. VLS 53 numaralı kireçtaşı erkek başı ile genelde benzeştiği görülen Kourion St 219 numaralı baş ise Salamis başı için erken bir örnektir⁵⁰.

Çeşitli Kıbrıs koleksiyonlarında yer alan eserler ve Maroni, Potamia, Mersinaki, Kazaphanı, Kition, Kourion gibi merkez-

⁴³ SCE III, 365, no. 817, lev. 133,8.

⁴⁴ SCE III, 366, no. 832, 376, no. 1053, lev. 133, 6-7, 10-11.

⁴⁵ Mersinaki stil IV A için bkz. SCE III, 382.

⁴⁶ Karageorghis 1978, 158, 160, 184 vd., no. 1, 17, lev. 24.

⁴⁷ Karageorghis 1978, 169, 184 vd., no. 86, lev. 24.

⁴⁸ Karageorghis 1978, 169, 184 vd., no. 87, lev. 24.

⁴⁹ Hermary 1996, 144, no. 11, lev. 36, 10-13.

⁵⁰ Hermary 1996, 144, St 219, lev. 37, 9-10.

lerden bulunmuş olan kireçtaşı başların bize gösterdiğine göre Salamis kireçtaşı erkek başının tarihlendirilebileceği sürecin başlangıcı Arkaik dönem örneklerine doğru geriye gitmemektedir. Bu nedenle tarihlendirme için üst sınır Arkaik dönemin sonrası olmalıdır. M.Ö. 3. yüzyıl örnekleri ile yapılan kıyaslamalar ise Salamis örneğinin anılan eserlerle aynı dönemden olamayacağını göstermektedir. Eserin tarihlendirilebileceği sürecin alt sınırı için ise uygun olan Hellenistik dönem öncesi gözükmektedir. Böylelikle Salamis *agora*'sında bulunmuş olan kireçtaşı erkek başının tarihi için Kıbrıs Klasik II dönemi içi, M.Ö. 5. yüzyılın sonu ile M.Ö. 4. yüzyılın başı arası önerilebilir.

Salamis *agora*'sında bulunmuş olan kireçtaşı heykelcik gövdesi ve başının ait oldukları heykelciklerin boyutları hakkında Kıbrıs adasında bulunmuş olan aynı türden kireçtaşı heykelcikler yardımıyla bazı varsayımlarda bulunulabilir. Her iki heykelcik parçasının birbirlerine ait olup olmadığını söylemek parçaların korunan boyutları nedeniyle mümkün değildir. Kireçtaşı gövde parçası sol elde tutulduğu anlaşılan kuşun kuyruk tüyleri ile *himation*'un yaklaşık alt bitimi arasında kalan kısımdan ibarettir. Gövde parçasının korunan kısmı yukarıda benzer betimlemeli heykelciklerle yapılan karşılaştırmalardan yola çıkıldığında tüm heykelcik yüksekliğinin yaklaşık 1/3 ile 1/4 arasındaki bir bölümünü oluşturmaktadır. Buna göre gövde parçasının ait olduğu heykelciğin tüm yüksekliği yaklaşık 45 ila 60 cm arasında beklenebilir. Aynı ölçütler çerçevesinde değerlendirildiğinde Salamis kireçtaşı heykelcik başının da tüm vücuda oranı 1/5 veya 1/6 oranında olmalıdır. Böylece başın ait olduğu heykelciğin de yüksekliği yaklaşık 50 ila 60 cm arasında değişebilir.

Uzun *chiton* üzerine giyilen *himation* Salamis'ten bulunan heykelcik parçalarının da ait olduğu heykel grubunun standart giysileridir⁵¹. Çelenkli kireçtaşı heykeller arasında dikkati çeken unsurlardan biri de genellikle küçük boyutlu olanların sakalsız, büyük boyutlu olanlar ise sakallı olarak betimlenmiş olmalarıdır⁵². Çelenkli heykeller için ortaya çıkan bu özellik Salamis'te bulunmuş olan her iki parçanın da ait oldukları heykelciklerin normal insan ölçülerinden daha küçük olan boyutları konusundaki düşüncemizi destekler niteliktedir. Duruş pozları ve tuttıkları objeler nedeniyle bu heykelcikler tapınan figürler ya da rahipler olarak yorumlanmışlardır⁵³.

Salamis'te ele geçmiş olan iki heykelcik parçasının da yukarıda kısaca tanımlamaya çalıştığımız türden heykelciklere ait olduğunu düşünebiliriz. En azından gövde parçası için sol elinde kurbanlık güvercin ve sağ elinde de muhtemelen bir tütsü kabı tutan bir heykelcik beklenebilir. Tapınan figürler veya adak heykelcikleri olarak yorumlanabilecek bu heykelcikler bir kutsal alana ait olmalıydılar. Salamis kentinin genelindeki kutsal alanlara bakıldığında kent surunun dışında kült alanı olabilecek bir alan bulunmaktadır. Barnabas Manastırı yakınlarında bir *bothros*'tan gün ışığına çıkarılmış, kireçtaşından çiçek, meyve ve kuş taşıyan pek çok kadın heykelciği bir kutsal alana işaret etmektedir⁵⁴. Kıbrıs-Arkaik II dönemine tarihlendirilen kireçtaşı heykelcikler buldukları alanın yakınlarında olması gereken yerel bir Aphrodite kültünün varlığını gös-

⁵¹ Sørensen 1994, 83; Mylonas 1999, 136.

⁵² Sørensen 1994, 83; Mylonas 1999, 136 vd.

⁵³ Sørensen 1994, 83.

⁵⁴ Yon 1974.

termektedir⁵⁵. Salamis kent sınırları içerisinde ise M.Ö. 11.-6. yüzyıllar arasına tarihlendirilen, Zeus ile ilişkilendirilen bir kült alanı Geometrik ve Arkaik dönem yerleşiminin hemen yakınında tespit edilmiştir⁵⁶. Bu makalede ele alınan kireçtaşından her iki eser de Salamis Kralı I. Evagoras'ın hükümranlık zamanı olan Kıbrıs-Klasik II dönemine, M.Ö. 4. yüzyılın içerisinde tarihlendirilmektedirler. Ancak gerek geçmiş dönem araştırmalarında gerekse de son dönem kazılarında I. Evagoras zamanına tarihlendirilen kült alanlarının lokalizasyonu hala bir problem olarak karşımızda durmaktadır⁵⁷. İki heykelcik parçasından kireçtaşı başın *agora* alanının yüzeyinde, gövde parçasının ise alanın merkezindeki bir sondaj içerisinde çok değişik dönemlere ait buluntularla birlikte ele geçmiş olması her iki eseri de sağlam bir kontekste bağlayabilme olanağı vermemektedir. Olasılıkla *agora* alanında geç dönemde gerçekleşen imar faaliyetleri sırasında getirilen dolgu toprak nedeniyle iki heykelcik parçasının da asıl buluntu yerlerini tespit edebilmek mümkün görünmemektedir.

Resim Listesi:

Resim 1. Kireçtaşı giyimli erkek heykelciği gövde parçası (Salamis Kazısı fotoğraf arşivi).

Resim 2. Kireçtaşı giyimli erkek heykelciği gövde parçası (Salamis Kazısı fotoğraf arşivi).

Resim 3. Kireçtaşı erkek başı (Salamis Kazısı fotoğraf arşivi).

Resim 4. Kireçtaşı erkek başı (Salamis Kazısı fotoğraf arşivi).

Resim 5. Kireçtaşı erkek başı (Salamis Kazısı fotoğraf arşivi).

Resim 6. Kireçtaşı erkek başı (Salamis Kazısı fotoğraf arşivi).

Doç. Dr. Erhan Öztepe
Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
06100 Sıhhiye / ANKARA
e-mail: erhanoztepe@gmail.com

⁵⁵ Yon 1974, 141 vd.; Karageorghis 1982, 151; Yon 1985, 208; Yon 1993, 146.

⁵⁶ Yon 1985, 207; Yon 1993, 144.

⁵⁷ Yon 1993, 146.

CLASSICAL SCULPTURES FROM RECENT EXCAVATIONS AT SALAMIS, CYPRUS

Erhan ÖZTEPE

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs • Salamis • Klasik • Heykeltıraşlık • Kireçtaşı •
Keywords: Cyprus • Salamis • Classical • Sculpture • Limestone •

“I dedicate this essay to Prof. Dr. Volker Michael
Strocka on the occasion of his 69th birthday”

Abstract

This essay aims to examine the fragments of two different limestone statues that came to light at the ancient Cypriot city of Salamis during the archaeological excavations undertaken in the agora area in 1999 and 2000. The first example represents a torso of a dressed statue of a male holding a sacrificial bird in his left hand and an incense vessel in his right hand. It can be posited on the basis of stylistic comparisons that the torso of a dressed statue from Salamis was actually belonged to a priest. The iconography of this example is defined on the basis of parallel from Voni and Kourion. It was found in Trench A in the agora during the course of 1999 season at Salamis. The limestone statue fragment is dated to the Cypriot-Classical II period. The second example is a limestone head of a male wearing a laurel wreath. It was found among the dumps in the agora area in the 2000 season at Salamis. This example representing a limestone statue is also dated to the Cypriot-Classical II period. This paper attempts to date these two sculptures on the basis of stylistic comparisons with other examples from major Cypriot centers, including Maroni, Voni, Potamia, Mersinaki, Kazaphani, Kition and Kourion. It is likely that the statues to which these two examples belonged to represented votive offering to temples, since such limestone statues were often found in the sanctuary areas in Cyprus.

The site of Salamis was among the most opulent cities of ancient Cyprus. A team from Ankara University under the direction of Prof. Dr. Coşkun Özgünel has been undertaking archaeological excavations at the site since 1998, with work merely focusing on the Roman ruins of the site. Finds of

pre-Roman dates occasionally turn out from the trenches undertaken by the Turkish team. In this context, this essay aims to examine the fragments of two different limestone statues that came to light at the ancient Cypriot city of Salamis during the archaeological excavations undertaken in

the agora area in 1999 and 2000. These two limestone statue fragments can temporally be placed into to the Cypriot-Classical II period. The first example is a torso of a dressed male holding a sacrificial bird in his left hand. It was found 2.15 m. below the surface in Trench A in the agora during the course of 1999 season at Salamis. The second example is a limestone head of a male wearing a laurel wreath. It was found among the dumps in the agora area in the 2000 season at Salamis. This paper aims to date these two sculptures on the basis of stylistic comparisons with other examples from major Cypriot centers. It is unfortunately difficult to establish whether both examples belonged to limestone votive male statues in light of the available evidence.¹

The first example from Salamis is a torso what appears to have belonged to a dressed male holding a sacrificial bird.

1. Limestone torso Sal 99/ Agora, Trench A – 215 cm. Excavation Inventory Number: Sal 99/ 26, Height 16.1 cm, Width 9.5 cm, Depth 4.6 cm. It represents a torso of a male holding a sacrificial bird. The preserved fragment shows traces of a himation worn over a long chiton. The diagonally running linear cuts emphasize the piles of himation and chiton. The vertically running parallel lines observed just below the hand apparently represent the tail of a bird to be sacrificed. The piles of drapery are emphasized only by shallow linear grooves running diagonally (fig. 1). The piles of this tight dress can best be compared to the one kept

at a private collection in Paris.² This statue with similar diagonal piles dates to the third quarter of the fifth century B.C. in the Cypriot-Classical I period.³ The treatment of piles is very similar in both these examples from Salamis and a collection at Paris. Another comparable example, which was found at Voni, is reportedly a limestone statue of a priest. It is depicted as wearing a similar kind of dress with piles emphasized in shallow linear grooves.⁴ In terms of the treatment of the piles, the example from Kition (nr. 417),⁵ dating to the end of the Cypriot-Classical II and the beginning of the Cypriot Hellenistic I, does not represent the exact parallel for our example from Salamis. The pile scheme observed on two limestone examples from Mersinaki (nrs. 856 and 948)⁶ dating between the end of the Cypriot-Classical II and the beginning of the Cypriot-Hellenistic I, however, can be compared to those of the Salamis example. In these two examples from Mersinaki, the linear grooves representing piles run upwards diagonally below the left arm. Two stylistically comparable limestone statues are also known to us from Kourion. The straight-running piles of the first example (nr. 13)⁷ from Kition dating to the Cypriot-Classical I period are different than the di-

¹ I am deeply grateful to Coşkun Özgünel from Ankara University for allowing me to examine and publish these two limestone statues from Salamis. I thank to Turan Takaoglu for helping to translate the text to English.

² Cassimatis 1994, 133ff. pl.41a, c, and g.

³ The chronology adopted in this essay is as follows: Cypriot-Archaic II period (600-475 B.C.), Cypriot-Classical I period (475-400 B.C.), Cypriot-Classical II period (400-325 B.C.) and Cypriot-Hellenistic period (325-150 B.C.) For the chronology of Cyprus, see Karageorghis 1982, 9-10; Fahy – Robertson 1986, 7.

⁴ Ohnefalsch – Richter 1893, 328, pl.41,1; Cassimatis 1994, 138, pl. 42d.

⁵ *SCE* III, 45, nr. 417, 59, 72, pl. 29,2; Cassimatis 1994, 136, pl. 42a.

⁶ *SCE* III, 367, 371, 382, nr. 856, 948, pl. 133.

⁷ Hermary 1996, 144, Cat. nr. 13, pl. 38, 1-4 (450-440 B.C.).

agonally running piles of our example from Salamis. The piles of the second example from Kition (nr. 14), however, are similar to the Salamis one.⁸ The statue to which this torso from Salamis belonged to can be reconstructed on the basis of those examples from Voni and a private museum at Paris. Although our torso from Salamis most likely belonged to a male wearing a himation over a long chiton,⁹ it is difficult to estimate precisely the appearance of the upper end of the himation.

Another detail on this statue that needs to be mentioned here is the vertically running, short parallel lines placed just below the hand. When compared to the complete examples from Cyprus, it would appear that these vertical lines represent the traces of a tail of a bird held by a male (fig. 2). This is best documented on limestone priest statues from Voni and a private collection at Paris.¹⁰ Those two limestone dressed statues from Kourion and two large statues from the archaeology museum at Istanbul¹¹ also help us to consider that these vertical parallel lines observed below the hand of torso from Salamis might have represented the tail of a bird. Two Cypriot statues kept at the British Museum (nrs. 15 and 16) also fall into this category of a priest statues holding sacrificial birds.¹² Another example belonging to the Cesnola collection in the Metropolitan Museum of Art also falls into this

type, though the bird is held in the right hand instead of left.¹³ The bird depicted on the hands of these male statues from Voni and Kourion could be identified as doves.¹⁴ The combination of chiton and chimation seems to appear in different forms on these limestone statues from Cyprus.¹⁵

It can be posited on the basis of stylistic comparisons that the torso of a dressed statue from Salamis was actually belonged to a priest holding a sacrificial bird in his left hand. It is also possible to interpret that there was an incense vessel in his right hand, since we attest this on the complete example of this type.¹⁶ This way of grasping of the tail of a bird to be sacrificed is a characteristic feature of sculptures dating to the fifth century B.C. onwards.¹⁷ Few words can also be said about the shallow nature of the piles emphasized as linear grooves. It seems that this way of emphasizing the piles was a typical feature of sculptors working in eastern Cyprus, since it is mainly attested on sculptures found at centers such as Salamis, Kition, and Lefkoniko.¹⁸

The resemblance of piles documented on this torso from Salamis to those examples from Paris and Voni indicates that the example from Salamis can be dated to as early as the end of the fifth century B.C. The nature of piles observed on the upper part of the dresses of two statues from Mersinaki points to a fourth century B.C. date for our

⁸ Hermary 1996, 145, Cat.nr. 14, pl. 38, 7-10 (third quarter of the fifth century B.C.).

⁹ Ohnefalsch – Richter 1893, pl. 41,1, 42,7; Cassimatis 1994, pl. 41a-g.

¹⁰ Cassimatis 1994, 133, pl. 41a, c, e, g; Ohnefalsch – Richter 1893, 328, 330, pl. 41,1-2,7,9.

¹¹ Kourion: Hermary 1996, pl. 38,1, 3, 7, 10; Istanbul: Ergüleç 1972, pl. 39,2, 41,1.

¹² Pryce 1931, 52 ff. nr. C 112, 114, 118, 124, 128, 131, 136, 159, fig. 74, 75, 77, 81, 84, 86, 89, 100.

¹³ Myres 1914, 161, 165, nr. 1076.

¹⁴ Ohnefalsch – Richter 1893, 328, pl. 41,1-2, 7, 9; Hermary 1996, 144, pl. 38,1.

¹⁵ Cassimatis 1994, 135 ff.

¹⁶ Ohnefalsch – Richter 1893, 328.

¹⁷ Cassimatis 1994, 134; Ohnefalsch – Richter 1893, 328, 330, pl. 41,1-2,7,9 (Voni); *SCE* III, nr. 308+21, 251+14, pl. 20,1 24,1 (Kition).

¹⁸ Cassimatis 1994, 137.

torso from Salamis. Therefore, this limestone from Salamis may be dated to a period between the Cypriot-Classical I and II periods, falling roughly into a period from the end of the fifth and the beginning of the fourth centuries B.C.

2. Limestone head Sal 00 / Surface find. Excavation Inventory Number: Sal 00 / 170, Height 10.9 cm, Width 7.4 cm. Depth 6.8 cm. It represents a limestone head of a male statue. A wreath of laurel leaves is sculptured on head. The top and back parts of the head are emphasized flat. The hair is depicted as grooves. Our second example, that is a limestone head of male statue, can stylistically be evaluated in light of comparable examples identified at other Cypriot centers. This head can be ascribed to the wreathed-head type (figs. 3-6). Such male statues with laurel wreaths probably became very common in the second half of the sixth century B.C., replacing the ones wearing conical caps.¹⁹ It must also be mentioned that the wreaths appear in numerous forms among this type of statues.²⁰ In our limestone example from Salamis, the wreath appears to be adorned with two rows of laurel leaves lined along interlocking branches. Such depiction of laurel heads is a characteristic feature of the Cypriot sculpture.²¹ The limestone head from Salamis resembles the heads of the priest statues recovered from the sanctuary of Apollo at Voni in terms of some details such as the oval shape of the faces, the joints of nose with the eyebrows, and the details of the wreath and hair rising

beneath the wreath on the forehead.²² Likewise, the head from Salamis can also be compared to the one kept at the Brock University Collection (nr. 144),²³ in terms of the details of wreaths. Another head found in this collection also falls into this category, although it displays some different features.²⁴

The wreathed head of limestone statue from the Pierides Collection in Cyprus also is very similar to the one from Salamis in terms of the depiction of laurel wreaths.²⁵ However, the Archaic smile, almond shaped eyes, and the treatment of curly hair are the features that lead one to this example from the Pierides Collection to date it to the Cypriot-Archaic period.

One of the limestone heads of the Cypriot collection at the Kunsthistorisches Museum at Vienna can be compared to our example from Salamis in terms of the depiction of the laurel leaves.²⁶ This example is often dated to the middle of the fifth century B.C. in the Cypriot-Classical I period. However, the nature of smile and slightly open mouth, almond shaped eyes, and the stylization of the curled hair are features that do not appear in the Salamis example. This implies that the Salamis example has advanced features, leading one to date to a slightly later period than the Cypriot-Classical I period.

The Hellenistic limestone wreathed head of a male recovered from the sanctuary area at Maroni also recall our example from Sala-

¹⁹ Pryce 1931, 59; Sørensen 1994, 83; Mylonas 1999, 137.

²⁰ Pryce 1931, 44 and 48, type 15; Cassimatis 1982, 156 ff.; Sørensen 1994, 83 ff.; Mylonas 1999, 135 ff.

²¹ Cassimatis 1982, 157 ff. (Cassimatis type III); Mylonas 1999, 138 ff.

²² Ohnefalsch – Richter 1893, 327, pl. 41.1-3; Cassimatis 1994, 138, pl. 42d.

²³ Fahy – Robertson 1986, 33 f., nr. 144.

²⁴ Fahy – Robertson 1986, 34, nr. 145.

²⁵ Karageorghis 1975, 146, nr. 95 (first half of the 5th century B.C.- Cypriot-Archaic II period).

²⁶ Bernhard – Walcher et al. 1999, 179, 183, nr. 85.

mis in terms of hair style and the depiction of laurel leaves.²⁷ However, the oval shape of the face and the shape of the eyes are features of the early third century B.C. Thus, our example from Salamis must date to period earlier than the period the Maroni examples is dated.

It is possible to compare the Salamis head with a series of limestone heads from the sanctuary at Potamia. Among these slightly over-sized heads from Potamia, example 55 dating to the late fourth or early fourth century B.C. displays better workmanship than the Salamis sample.²⁸ The flat treatment of the back and topmost parts of both heads are similar (figs. 5-6). The other examples from Potamia also display features similar to the Salamis example in terms of the depictions of laurel leaves.²⁹ In particular, example 41 from Potamia is the closest example that could be compared to the Salamis example in terms of style.³⁰ The same can be said for example 145.³¹ Two rows of thick hair curls seen on the forehead of another wreathed head (nr. 128) from Potamia do not appear as a feature of the Salamis head.³² The type of the wreath formed two rows of laurel leaves is also different in this example. The last example (nr. 39) from Potamia is of completely different style in terms of its curly hairstyle.³³ The post-Archaic features observed on the heads of fifth century B.C. and slightly later dates from Potamia do not appear on the head

from Salamis.³⁴ Another wreathed limestone head from Potamia (nr. 156),³⁵ which dates to the third century B.C., displays very advanced features than the Salamis head.

There are several wreathed heads of limestone statues unearthed at Kition. One of them (nr. 104) pre-dates the Salamis example for it has Archaic features such as slightly open mouth intending smile, almond-shaped eyes, and stylized curled hair.³⁶ The details of a wreath seen on another head (nr. 432) dating the end of the Cypriot-Archaic II and the beginning of the Cypriot-Classical I is to be compared to that of the Salamis head.³⁷ Another example dating to the beginning of the Cypriot-Classical I (nr. 144+237) is earlier in date than the Salamis head because of its hair style and the open mouth.³⁸ The inelaborate limestone head of the style III B at Kition (nr. 157) do not have much in common with the one from Salamis.³⁹

The wreathed head of a limestone statue (nr. 417) of the Cypriot-Classical I date from Kourion has almond-shaped eyes, natural round head, and horn-like projections in the back part of the neck.⁴⁰ These features do not appear in the Salamis head, although the treatment of the lips is similar in both examples. Several other heads of the IV A dating to the Cypriot-Classical I at Kition is similar the Salamis

²⁷ Cadogan 1983, 156, pl. 22,7.

²⁸ Karageorghis 1979, 295, nr. 55, 310, pl. 35.

²⁹ Karageorghis 1979, nr. 39, 41, 128, 145, pl. 39.

³⁰ Karageorghis 1979, 294, 311, nr. 41, pl. 39.

³¹ Karageorghis 1979, 303, 311, nr. 145, pl. 39.

³² Karageorghis 1979, 302, 311, nr. 128, pl. 39.

³³ Karageorghis 1979, 294, 311, nr. 39, pl. 39.

³⁴ Karageorghis 1979, 311.

³⁵ Karageorghis 1979, 304, 311, nr. 156, pl. 39.

³⁶ *SCE* III, 31, nr. 104, 72, pl. 16, 4-5.

³⁷ *SCE* III, 45, nr. 432, 72, pl. 16, 6 432.

³⁸ *SCE* III, 33, nr. 144+237, 57, pl. 19,3,6.

³⁹ *SCE* III, 34, nr. 157, 59, pl. 25, 4.

⁴⁰ *SCE* III, 45, nr. 417, 59, 72, pl. 29,5.

head only in terms of the hair.⁴¹ Some features of a wreathed head (nr. 274) of the style IV B at Kourion recall the Salamis head in terms of the general shape of the head, unmoving lips, and the treatment of eyes.⁴²

The wreathed head (nr. 817) from Mersinaki⁴³ resembles the head from Salamis in terms of the general shape of the head, unmoving lips, lower parts of the eyes, and the treatment of the hair. In a similar way, two additional limestone male heads (nrs. 832 and 1053) from Mersinaki⁴⁴ can stylistically be compared to the Salamis head in terms of the similarities of the eyes and lips. These heads belonging to the IVA style at Mersinaki, however, have some flatness and ovalness that do not appear in the Salamis head.⁴⁵ Nevertheless, the disappearance of archaic smile and slightly open mouth are two features that lead one to place the Salamis and Mersinaki examples into the same period. The limestone head of the style IV at Mersinaki is temporarily placed into a period between the second part of the Cypriot Classical II and the beginning of the Cypriot-Hellenistic I must slightly be later in date than the Salamis head.

There is also a group of limestone heads of wreathed type from the area of Kazaphani in the northern part of coastal Cyprus. Two of them (nrs. 1 and 17), which date to the Cypriot-Archaic II period, have almond-shaped eyes, archaic smile, and laurel leaves forming a wreath.⁴⁶ Same inference can also

be suggested for nr. 86 from Kazaphani.⁴⁷ Nr. 87 from Kazaphani is closer in style to the head from Salamis, since it also has a wreath formed of two rows of laurel leaves.⁴⁸ However, these heads are earlier in date than the head from Salamis.

The mid-fifth century B.C. wreathed limestone head from Kourion (nr. 11) exhibits less developed facial features than the Salamis example in terms of its oval-shaped face, almond eyes, smile, and hairdo.⁴⁹ This means that the Kourion head is earlier in date than the one from Salamis. The common point between these two heads from Kourion and Salamis is the style of the laurel leaves. The second example from Kourion (VLS 53) is also important as its wreath formed of two rows of laurel leaves lined along the interlocked branches is identical to the head from Salamis. The third wreathed head from Kourion (nr. St 219), on the other hand, is earlier in date than the Salamis head.⁵⁰

Evaluation of several limestone heads from various Cypriot collections and from the sites of Maroni, Potamia, Mersinaki, Kazaphani, Kition, and Kourion shows that our head from Salamis might have belonged to period after the Cypriot Archaic. It is best to place the Salamis head temporarily into the Cypriot-Classical II, somewhere around the late fifth and the beginning of the fourth century B.C.

The results of the analyses of these limestone sculptures from Salamis can briefly be summarized as follows: The first example, a torso of a dressed statue of a male, proba-

⁴¹ *SCE* III, 44, 49, nr. 520+351, 393+404+452, 408, pl. 30, 1-2, 3, 6.

⁴² *SCE* III, 39, nr. 274, pl. 33,3-4.

⁴³ *SCE* III, 365, nr. 817, pl. 133,8.

⁴⁴ *SCE* III, 366, nr. 832, 376, nr. 1053, pl. 133, 6-7, 10-11.

⁴⁵ Mersinaki style IV A, *SCE* III, 382.

⁴⁶ Karageorghis 1978, 158, 160, 184, nr. 1, 17, pl. 24.

⁴⁷ Karageorghis 1978, 169, 184, nr. 86, pl. 24.

⁴⁸ Karageorghis 1978, 169, 184, nr. 87, pl. 24.

⁴⁹ Hermary 1996, 144, nr. 11, pl. 36, 10-13.

⁵⁰ Hermary 1996, 144, St 219, pl. 37, 9-10.

bly belonged to the type of male statue holding a sacrificial bird in his left hand and an incense vessel in his right hand. A himation worn over a long chiton is a standard drapery of the type to which the example from Salamis belonged to.⁵¹ Because of their postures, these statues were viewed as priests in the literature.⁵² This pattern leads one to place the one from Salamis into the first category. This is to say that this example from Salamis were once parts of a statue that was smaller than the life size. The second example is a wreathed head which probably also belonged to a votive offering. The statue to which these examples belonged to might have approximately been 60 cm. high, when compared to other examples of these types found in other sites of Cyprus. Small-sized examples of this type of wreathed headed statues are often depicted without beards, while the heads of the large-sized examples often have beards.⁵³ It is likely that the statues to which these two examples belonged to represented votive offering to temples, since such limestone statues were often found in the sanctuary areas in Cyprus. There is archaeological evidence for a possible sanctuary area outside the city walls. Numerous limestone female statues holding birds and fruits recovered from a *bothros* near the Barnabas Monastery map points to a sanctuary in this area.⁵⁴ These sculptures of Cypriot Archaic II period date could be accepted as evidence for the cult of Aphrodite.⁵⁵ One sanctuary dedicated to Zeus and dating between the eleventh and

sixth centuries B.C. has been detected near the Geometric and Archaic settlements at Salamis.⁵⁶ These two examples from Salamis can be dated to the Cypriot-Classical II period in the fourth century B.C. I roughly corresponds to the reign of King Evagoras I of Salamis. However, the cult places that could be dated to the reign of King Evagoras I have not been located so far.⁵⁷ Our examples from Salamis do not represent contextual finds, as they were found in fills in and around the agora area of Salamis.

Assoc. Prof. Erhan Öztepe
Ankara University
Faculty of Letters
Department of Archaeology
06100 Sıhhiye / ANKARA - TURKEY
e-mail: erhanoztepe@gmail.com

⁵¹ Sørensen 1994, 83; Mylonas 1999, 136.

⁵² Sørensen 1994, 83.

⁵³ Sørensen 1994, 83; Mylonas 1999, 136.

⁵⁴ Yon 1974.

⁵⁵ Yon 1974, 141ff.; Karageorghis 1982, 151; Yon 1985, 208; Yon 1993, 146.

⁵⁶ Yon 1985, 207; Yon 1993, 144.

⁵⁷ Yon 1993, 146.

List of Figures:

Figure 1. Torso of a limestone dressed male statue (Salamis Excavations Photo Archive)

Figure 2. Torso of a limestone dressed male statue (Salamis Excavations Photo Archive) found in fills in and around the agora area of Salamis.

Figure 3. Limestone head of a male (Salamis Excavations Photo Archive)

Figure 4. Limestone head of a male (Salamis Excavations Photo Archive)

Figure 5. Limestone head of a male (Salamis Excavations Photo Archive)

Figure 6. Limestone head of a male (Salamis Excavations Photo Archive)

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

- Bernhard – Walcher et al. 1999 A. Bernhard – Walcher – G. Dembski – K. Gschwantler – V. Karageorghis, in: W. Seipel (eds.), *Die Sammlung zyprischer Antiken im Kunsthistorischen Museum* (1999).
- Cadogan 1983 G. Cadogan, “Maroni I”, *RDAC* 1983, 153-162.
- Cassimatis 1982 H. Cassimatis, “A propos de couronnes sur les têtes masculines en calcaire de Chypre”, *RDAC* 1982, 156-163.
- Cassimatis 1994 H. Cassimatis, “Statuette appartenant à une collection particulière parisienne”, in: F. Vandenameele – R. Laffineur (eds.), *Cypriote Stone Sculpture, Proceedings of the Second International Conference of Cypriote Studies* Brussels-Liège 17-19 May 1993 (1994) 133-140.
- Ergüleç 1972 H. Ergüleç, Corpus of Cypriote Antiquities 4, Large-Sized Cypriot Sculpture in the Archaeological Museums of Istanbul, *SIMA* Vol. XX:4 (1972).
- Fahy-Robertson 1986 L. Fahy-Robertson, Corpus of Cypriote Antiquities II, The Brock University Collection of Cypriote Antiquities, *SIMA* Vol. XX:11 (1986).
- SCE III E. Gjerstad – J. Lindros – E. Sjöqvist – A. Westholm, *The Swedish Cyprus Expedition, Finds and Results of the Excavations in Cyprus 1927-1931*, Vol. III (1937).
- Hermay 1996 A. Hermay, “Les Sculptures en Pierre”, in: D. Buitron-Oliver (ed.), *The Sanctuary of Apollon Hylates at Kourion: Excavations in the Archaic Precinct* *SIMA* Vol. CIX (1996), 139-149.
- Karageorghis 1975 V. Karageorghis, *Cypriote Antiquities in the Pierides Collection, Larnaca, Cyprus* (1975).
- Karageorghis 1978 V. Karageorghis, “A Favissa at Kazaphani”, *RDAC* 1978, 156-193.
- Karageorghis 1979 V. Karageorghis, “Material from a Sanctuary at Potamia”, *RDAC* 1979, 289-315.
- Karageorghis 1982 V. Karageorghis, *Cyprus, From the Stone Age to the Romans* (1982).
- Mylonas 1999 D. G. Mylonas, *Archaische Kalksteinplastik Zyperns. Untersuchungen zur Ikonographie, Typologie und Formgeschichtlichen Entwicklung der kyprischen Rundplastik der archaischen Zeit* (1999).
- Myres 1914 J. L. Myres, *Handbook of the Cesnola Collection of Antiquities from Cyprus. The Metropolitan Museum of Art* (1914).
- Ohnefalsch-Richter 1893 M. Ohnefalsch-Richter, *Kypros, The Bible and Homer* (1893).
- Pryce 1931 F. N. Pryce, *Catalogue of Sculpture in the Department of Greek and Roman Antiquities of the British Museum*. Vol.1, Part 2, Cypriote and Etruscan (1931).
- Sørensen 1994 L. Wriedt Sørensen, “The Divine Image?”, in: F. Vandenameele – R. Laffineur (eds.), *Cypriote Stone Sculpture, Proceedings of the Second International Conference of Cypriote Studies* Brussels-Liège 17-19 May 1993 (1994) 79-89.
- Yon 1974 M. Yon, Un dépôt de sculptures archaïques. Ayios Varnavas, site A, *Salamine de Chypre* V (1974).
- Yon 1985 M. Yon, Mission Archéologique Française de Salamine: La Ville Bilan 1964-1984, V. Karageorghis (ed.), *Archaeology in Cyprus 1960-1985* (1985) 202-218.
- Yon 1993 M. Yon, “La Ville de Salamine - The Town of Salamis”, *KINYRAS, L'Archéologie française à Chypre - French Archaeology in Cyprus*, Table-ronde tenue à Lyon, 5-6 novembre 1991, Symposium held in Lyons, November 5th-6th 1991 (1993) 139-158.

Resim / Figure 1

Resim / Figure 2

Resim / Figure 3

Resim / Figure 4

Resim / Figure 5

Resim / Figure 6